

Мамлакатда инвестициявий муҳит жозибadorлигини оширишда халқаро рейтинг ва индексларда самарали иштирок этишни таъминлаш йўллари (Иқтисодий эркинлик индекси мисолида)

Бозоров Руслан Хамдамович

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси доценти
иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент.
E-mail: ruslanhamdamovich@mail.ru

Аннотация. Мақолада мамлакатнинг инвестициявий жозибadorлигини намoён этишнинг зарурлиги ҳамда бу борада халқаро рейтинг ва индексларнинг аҳамиятининг назарий ва методологик асослари ёритиб берилган. Шунингдек, Ўзбекистоннинг Иқтисодий эркинлик индексидаги иштироки ҳолати таҳлил қилинган ҳолда мақсадли кўрсаткичларга эришиш борасида тегишли хулосалар келтирилган.

Таянч сўзлар: халқаро рейтинг ва индекслар, инвестиция, инвестициявий жозибadorлик, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар, индикаторлар, иқтисодий эркинлик, мулк ҳуқуқи, фискал соғломлик.

Аннотация. В статье подчеркивается необходимость показа инвестиционной привлекательности страны, а также теоретические и методологические основы важности международных рейтингов и индексов в этом отношении. Также при анализе состояния участия Узбекистана в индексе экономической свободы делаются соответствующие выводы относительно достижения целевых показателей.

Ключевые слова: международные рейтинги и индексы, инвестиции, инвестиционная привлекательность, прямые иностранные инвестиции, показатели, экономическая свобода, права собственности, финансовое благополучие.

Abstract: The article highlights the need to show the country's investment attractiveness, as well as the theoretical and methodological foundations of the importance of international ratings and indices in this regard. Also, in the analysis of the state of Uzbekistan's participation in the index of Economic Freedom, relevant conclusions are made regarding the achievement of target indicators.

Key words: international ratings and indices, investment, investment attractiveness, foreign direct investment, indicators, economic freedom, property rights, fiscal health.

Кириш

Дунё иқтисодиётида охириги бир неча ўн йиллик капиталнинг халқаро ҳаракати кўламининг кенгайиши ва ўсиб бориши, бунинг эвазига халқаро ишлаб чиқариш мажмуаларининг бунёд бўлиши билан алоҳида давр сифатида кўзга ташланади. Албатта бу ҳолат келгуси даврлар учун ҳам ҳар бир иқтисодиётни ривожлантиришнинг глобаллашув жараёни билан боғлиқлигини англатади. Бу ҳолатда эса ресурс манбалари сифатида тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар билан таъминланган трансмиллий корпорациялар (ТМК) ҳамда нуфузли инвесторлар ўз навбатида минимал риск билан инвестицияларнинг рентабеллиги ва потенциал бозор сифими юқори бўлган мамлакатларни танлайдилар.

Хорижий инвестицияларни кенг жалб қилиш учун мамлакатимизнинг инвестиция салоҳиятини тўла намoён этиш чораларини кўришимиз керак.

Ш.Мирзиёев

Жаҳоннинг аксарият мамлакатлари янги иш ўринлари яратиш, инновацион технологиялар ва самарали бошқарув моделларига эга бўлиш, рақобатбардош кадрлар тайёрлаш, ижтимоий-иқтисодий инфратузилма объектларини барпо этиш ҳамда шу каби иқтисодиётда юқори даражада қўшилган қиймат яратишни таъминловчи имконият манбаларига эга бўлиш борасидаги олиб бораётган фаолиятларини молиялаштиришдаги инвестиция ресурсларига бўлган етишмовчиликни қоплаш мақсадида хорижий инвесторларга нисбатан либерал сиёсат олиб бормоқдалар.

Шу сабабли, халқаро майдонда иқтисодиётнинг глобаллашуви ҳолатида ҳар бир мамлакат айниқса, иқтисодий ривожланаётган мамлакатлар хорижий инвестицияларни жалб қилиш, инвестиция муҳитини яратиш ва инвестициявий жозибадорлигини ошириш учун рақобатлашади. Бундай ҳолатда халқаро индекслардаги мамлакатларнинг инвестициявий жозибадорлик рейтинглари тўғридан-тўғри сармоялар йўналтириш учун хорижий инвесторларга кўрсатма бўлиб хизмат қилади.

Демак, мамлакатнинг инвестициявий жозибадорлиги ҳақидаги дастлабки ва ишончли маълумотларни олиш мақсадида инвесторлар аввало халқаро рейтинг ва индексларга мурожаат қилади.

Маълумки, мамлакатимизда жорий беш йилликда миллий иқтисодиётни жадал ривожлантириш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини таъминлаш борасида аҳоли жон бошига ялпи ички маҳсулот ҳажмини 1,6 баробарга ошириш, яъни 2500 АҚШ долларига етказиш ҳамда 2030 йилга бориб эса ушбу кўрсаткични 4000 АҚШ долларидан ошириш орқали иқтисодиётимизни "даромади ўртачадан юқори бўлган давлатлар" қаторига киритиш мақсад қилинган⁵. Иқтисодиётда ушбу ўсиш суръатларига эришишда талаб этиладиган молиявий ресурсларга бўлган эҳтиёжларни самарали молиявий манбалар билан таъминлаш мақсадида мамлакат инвестициявий жозибадорлигини ошириш орқали 2022-2026 йилларда иқтисодиётга 120 миллиард, жумладан 70 миллиард АҚШ доллари миқдоридан хорижий инвестициялар жалб этиш белгиланган.

Мамлакатимиз иқтисодиётида ислохотларни амалга оширишда талаб этиладиган ҳажмдаги самарали инвестицияларни, жумладан, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этиш учун инвестиция муҳитни яхшилаш ва инвестициявий жозибадорликни ошириш билан бир қаторда уларни глобал миқёсда намоён этиш талаб этилади. Чунки, салоҳиятли инвесторлар томонидан бирор миллий иқтисодиётга сармоя йўналтиришга доир инвестицион қарор қабул қилишда албатта ушбу мамлакатнинг инвестиция муҳити ва унинг жозибадорлигини ўрганиш ҳамда баҳолаш керак бўлади. Бу борада, халқаро ва глобал ташкилотлар томонидан юритиладиган мамлакатларнинг инвестициявий жозибадорлигини турли жиҳатларини баҳоловчи халқаро рейтинг ва индекслар бўйича эълон қилинадиган йиллик ҳисоботлар инвесторлар томонидан дастлабки маълумотларни олиш манбаи бўлиб ҳисобланади. Шу сабабли мамлакатнинг халқаро рейтинг ва индексларда самарали иштирокини таъминлаш, иқтисодиётнинг инвестициявий жозибадорлигини оширишда ва уни намоён этиш орқали манфаатли сармоялар жалб қилишда долзарб масаладир.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Мамлакатнинг халқаро иқтисодий индекслардаги иштироки ва ўрнини инвестициявий жозибадорликка таъсирини тадқиқ қилиш орқали уларни ушбу индекслардаги иштирокини кенгайтириш ва улар бўйича баҳолаш кўрсаткичларининг ижобий ҳолатига эришиш бўйича илмий изланишларни олиб боришда, энг аввало "инвестиция муҳити" ва "инвестициявий жозибадорлик" ҳамда "халқаро иқтисодий индекс" тушунчаларининг иқтисодий категория сифатида моҳиятини очиш керак.

К. Балдин, О. Быстров, И. Передеряев ва М. Соколовлар инвестиция муҳитига таъриф беришда, уни инвесторларга прогноз қилиш имкониятини берувчи омиллардан иборатлигини таъкидлаган ҳолда ёндашади (Балдин К.В. ва бошқ., 2007). Уларнинг фикрича, инвестиция муҳити - бу капитал қўйилмалар риск даражаси ва улардан самарали фойдаланиш имкониятларини олдиндан белгилаб берадиган сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий, ижтимоий, маиший, иқлим, табиий, инфратузилма ва бошқа омилларнинг бирлашмаси деб ҳисоблайди.

Ушбу олимларнинг фикрига кўра инвестиция муҳитини инвесторлар томонидан сафарбар этиладиган капитал қўйилмаларни ушбу ҳудудда кутаётган рискларни ҳамда

⁵Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йи 28 январдаги "2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида"ги ПФ-60 сонли Фармони.

ушбу маблағлардан кутилаётган самаранинг даражасини олдиндан ифодалайдиган омиллар йиғиндисиде деб қараши билан баҳоланади.

Энг аввало, маҳаллий иқтисодчи олимларимиздан Ш. Мустафакулов “инвестицион муҳит – инвестицион жараёнлар амалга ошадиган шароит бўлиб, у ҳудуднинг инвестицион фаолияти ҳамда инвестицияларнинг риск даражасини аниқлайдиган сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий, ижтимоий ва бошқа омиллар таъсирида шаклланади” дея таъриф келтиради (Мустафакулов Ш.И., 2017).

Мазкур таърифга асосан муаллиф инвестиция муҳити тадбиркорларнинг инвестицион фаолияти ҳамда ушбу жараёндаги инвестицияларининг маълум бир ҳудудда ва даврда дуч келиши мумкин бўлган риск даражалари билан боғлиқлигини ҳамда уларни келтириб чиқарувчи омилларнинг ҳолати билан белгиланишини изоҳлаган. Шу билан бирга, инвестиция муҳити ва таваккалчилик даражаси бир-бирига тескари пропорционал натижалар билан баҳоланишини таъкидлаган. Яъни таваккалчилик қанча юқори бўлса, инвестиция муҳитининг қулайлиги шунчалик паст бўлади ва бу ҳолат иқтисодиётга инвестицияларнинг жалб этиш ҳажмига салбий таъсир кўрсатади.

Инвестиция соҳаси бўйича изланишлар олиб борган иқтисодчилардан Б.Маматов, Д.Хужамкулов ва О.Нурбековларнинг фикрича, инвестициявий жозибаторлик – мамлакат, тармоқ ёки алоҳида олинган бирор-бир корхона инвестицияларининг даромадлиги, ривожланиш истиқболлари ва инвестиция rischi даражаси нуқтаи назаридан баҳоланиши, дея таъкидланади (Маматов Б.С. ва бошқ., 2014).

Бизнинг фикримизча, инвестициявий жозибаторлик ҳақиқатдан ҳам инвестициялашнинг даромадлиги, риск даражаси ҳамда уларнинг келгусидаги ривожланиш даражалари каби хусусиятларини баҳолаш имкониятига эга бўлган тушунчадир.

XIX аср охири ва XX аср бошларида АҚШдаги саноат ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши билан боғлиқ вазият зарурий эҳтиёж сифатида илк кредит рейтингларини пайдо бўлишига асос бўлди. Яъни, мамлакатда темир йўл инфратузилмасининг кескин ривожланиши туфайли хусусий компаниялар томонидан чиқарилган облигациялар сони кўпайган. АҚШдаги ушбу ривожланаётган темир йўл соҳасидаги компанияларнинг облигацияларни сотиб олиш ва улардан даромад кўриш истагини билдирган инвесторлар учун мазкур компаниялар иш фаолияти ва молиявий ҳолати тўғрисида сифатли маълумотларнинг мавжудлиги ҳамда етарли бўлишлиги уларнинг инвестиция қарорларини қабул қилишлари нуқтаи назаридан аҳамияти юқори бўлган.

Мазкур масалага илк бор Генри Варнума (Henry Varnum Poor) 1860 йилда нашр этилган “АҚШдаги темир йўллар ва каналлар тарихи” (“History of Railways and Canals in the United States”) номли асарида эътиборни қаратган. Мазкур китоб АҚШ темир йўл компаниялари тўғрисида инвесторлар учун керак бўладиган маълумотларни тўплашга уриниш эди. Шу билан бирга тадқиқотчининг ушбу китоби келгуси асрда ишлаб чиқиладиган таҳлил ва биржа ҳисоботларининг кашшофи бўлди. 1867 йилда Генри Варнума ўғли Генри Уилям билан биргаликда “HV and HW Poor” ни яратди ва ҳар йили ушбу китобнинг янгиланган версиясини нашр этишни бошлади.

Шундан сўнг 1906 йилда Лютер Ли Блейк (Luther Lee Blake) темир йўл соҳасига таалуқли бўлмаган компаниялар тўғрисида молиявий маълумот бериш мақсадида акциялар учун кунлик индексларни нашр этувчи “Standard Statistics Bureau” (“Стандарт статистика бюроси”) га асос солган⁶.

XX аср бошларига келиб АҚШда облигациялар бозори кескин кенгайиб кетган бир пайтда инвесторлар учун маълумотлар билан боғлиқ фавқулодда муаммонинг ечимини ўзида мужассам этган биринчи рейтингларни бериш 1909 йилда америкалик молиявий таҳлилчи, тадбиркор ва инвестор Жон Мууди (John Moody) томонидан акциялар қиймати тўғрисида таҳлилчилар маълумотлари билан бойитилган “Moody’s Analyses of Railroad Investments” нашрини чоп этиш билан бошланди. Кейинчалик дунёда етакчи ўринлардан бирига айланган Moody’s рейтинг агентлигига асос солган.

Шу аснода халқаро рейтинглар пайдо бўла бошлаган. Бугунги кунда дунё амалиётида бир қанча глобал индекслар ҳамда рейтинглар юритилади. Улар таркибида маълум бир компания, ҳудуд, соҳа, тармоқ ҳамда мамлакатлар бўйича рейтингларни эълон қилувчи халқаро рейтинг ва индекслар мавжуд бўлиб, ҳар бири ўзига хос фойдаланувчилар аудиториясига эга.

⁶ Изох: Poor’s ва Standard Statistics 1941 йилда бирлашиб Standard and Poor’s Corporation ни ташкил қилган.

Шу ўринда мамлакатнинг инвестиция муҳитини баҳоловчи халқаро рейтинг ва индекслар борасидаги назарий изланишларни давом эттиришда, индекс ҳамда рейтинг атамаларининг моҳиятини англаш мақсадга мувофиқдир.

Энциклопедик луғатларда индекс сўзи лотинча "index" сўзидан олинган бўлиб рўйхат, регистр, кўрсаткич деган маънолари борлиги таъкидланган бўлиб (Дьяченко В.П., 1964), индекс – элементнинг ёки маълум бир тизимнинг ҳолати бўйича тўпламдаги ўрнини, номинал ўлчовини тавсифловчи рақамлар, ҳарфлар ёки белгилар комбинациясидир.

Рейтинг эса, инглизча "to rate" феълидан келиб чиқиб, "баҳолаш" ёки "баҳо бермоқ" маъносига эга. Рейтинг маълум бир объект ёки ҳодисанинг долзарблиги ёки аҳамиятини акс эттирувчи рақамли ёки тартибли кўрсаткичдир.

Демак, индекс ва рейтинг атамалари бир-бирини тўлдирувчи тушунчалар бўлиб, мамлакатнинг инвестициявий жозибadorлиги нуқтаи назаридан, индекс бу – унда иштирок этувчи мамлакатлар жамланмасида ҳар бир мамлакат бўйича инвестицион муҳитга таъсир қилувчи омилларни тавсифловчи индикаторларнинг мавжуд ҳолатига кўра кўрсаткичларининг рўйхати ёки регистри бўлса, ушбу ҳолатда рейтинг мазкур рўйхат ёки регистрнинг долзарблиги ва аҳамиятига кўра баҳо бериш орқали тартибли қилиб тузилган шаклидир.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқотнинг асосий мақсади мамлакат инвестициявий муҳити жозибadorлигини яхшилашда унинг халқаро иқтисодий рейтинг ва индексларда иштирокини кенгайтириш ва ўрнини яхшилашга қаратилган илмий-амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш учун илмий хулосалар қилишдан иборат. Ушбу мақоланинг назарий ва услубий асоси сифатида умумиқтисодий адабиёт ҳамда илмий мақолалар, иқтисодчи олимларнинг мамлакатда инвестициявий муҳит жозибadorлигини ҳамда бунинг учун халқаро рейтинг ва индексларда иштирок этишни таъминлаш бўйича изланишлари, олимлар ва соҳа вакиллари билан суҳбат, уларнинг ёзма ва оғзаки фикр-мулоҳазаларини таҳлил қилиш, эксперт баҳолаш, жараёнларни кузатиш, иқтисодий ҳодиса ва жараёнларга тизимли ёндашув, муаллиф тажрибалари билан қиёсий таҳлил ўтказиш орқали тегишли йўналишларда хулоса, таклиф ва тавсиялар берилган. Мавзуни ўрганиш жараёнида умумиқтисодий усуллар билан бир қаторда маълумотларни тизимлаш бўйича махсус ёндашувлар, яъни таққослаш, назарий ва амалий материалларни жамлаш ҳамда тизимли таҳлил каби усуллар қўлланилган.

Таҳлил ва натижалар

Индекслар орасида мамлакатларнинг иқтисодий эркинлик даражасини баҳолашнинг кўп томонлама ёндашув методлари асосида аниқловчи, инвесторлар томонидан маълум бир мамлакатга сармоя йўналтиришда ушбу мамлакат иқтисодиётининг эркинлигини таҳлил қилиш мақсадида мурожаат қиладиган ижтимоий-иқтисодий соҳага оид халқаро индекслардан бири, бу Иқтисодий эркинлик индекси. Иқтисодий эркинлик индекси 1995 йилда АҚШнинг The Heritage Foundation (Мерос жамғармаси) таҳлил маркази ва The Wall Street Journal ҳамкорлигида, улар томонидан дунё мамлакатларидаги иқтисодий эркинлик даражасини ўлчаш учун яратилган индекс ва рейтингдир. Иқтисодий эркинлик ҳар бир инсоннинг ўз меҳнатини ва мулкни назорат қилишнинг асосий ҳуқуқидир. Иқтисодий эркин жамиятда одамлар ўзлари хоҳлаган тарзда ишлаш, ишлаб чиқариш, истеъмол қилиш ва сармоя киритишда эркиндир. Иқтисодий эркин жамиятларда ҳукуматлар меҳнат, капитал ва товарларнинг эркин ҳаракатланишига имкон беради ҳамда эркинликни ҳимоя қилиш ва қўллаб-қувватлаш учун зарур бўлган даражадан ташқарида мажбурлаш ёки чеклашдан ўзини тияди. Йиллик ҳисоботларни чоп этиш орқали жамғарма бундай эркинликлар қаерда эканлигини таъкидлайди.

Индекс 186 мамлакатда мулк ҳуқуқидан тортиб молиявий эркинликкача бўлган эркинликнинг 12 жиҳатини 4 кенг тоифага бирлаштирган. Ушбу тоифалардаги ўн иккита эркинликнинг ҳар бири 0 дан 100 гача бўлган шкала бўйича баҳоланади. Мамлакатнинг умумий балли ушбу ўн иккита иқтисодий эркинликнинг ўртачаси ҳисобига олинади ва ҳар бирига тенг вазн берилади. Чунки Иқтисодий эркинлик индексида иқтисодий эркинликнинг ҳар бир компоненти иқтисодий эркинликнинг ижобий афзалликларига эришишда бирдек муҳим ҳисобланади. Шу сабабли, ҳар бир эркинлик мамлакат балларини аниқлашда тенг даражада баҳоланади.

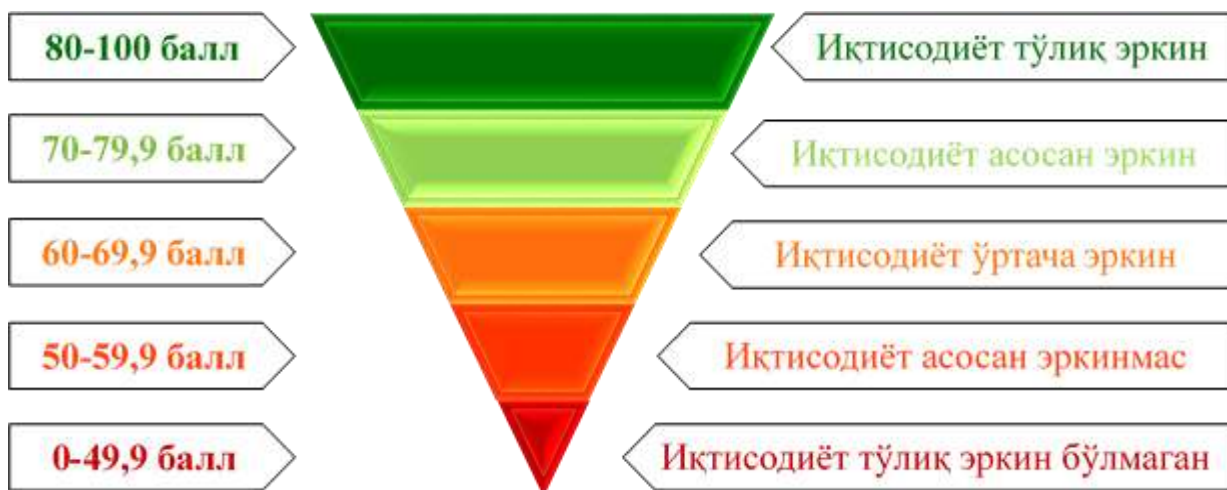


1-расм. Иқтисодий эркинлик индексининг 4 тоифа бўйича 12 та иқтисодий эркинлик кўрсаткичлари⁷

Мамлакатлар иқтисодий ислоҳотларни белгилашда ва амалга оширишда индексдаги энг паст балл тўплаган эркинлик омилларига доир натижаларни яхшилашга қаратилган мақсадли вазифаларни қўйиши, уларнинг иқтисодий кўрсаткичларини яхшиланишига самарали имконият яратиши мумкин.

Иқтисодий эркинлик индексининг баҳолаш методикалари, мезон, индикатор ва субиндикаторлари.

Индексни тузувчиларга биноан, баҳоланувчи мамлакатнинг индексдаги балли қанчалик юқори бўлса шунчалик иқтисодий эркин бўлади. Шу билан бирга давлатларнинг иқтисодий эркинлик даражаси индексга кўра бешта гуруҳга бўлинган (2-расм).



2-расм. Иқтисодий эркинлик индекс бўйича давлатларнинг иқтисодий эркинлик даражасининг бешта гуруҳи⁸

Иқтисодий эркинлик индекси 4 та йўналишга, 12 та индикаторга ва 49 та суб-индикаторга бўлинади:

⁷ Мерос жамғармасининг Иқтисодий эркинлик индекси ҳисоботида келтирилган методология асосида муаллиф томонида тайёрланди.

⁸ Мерос жамғармасининг Иқтисодий эркинлик индекси ҳисоботида келтирилган методология асосида муаллиф томонида тайёрланди.

Баҳоланишдаги муҳимлик:

✓ *Даврийлиги:* 2022 йил ҳисоботи учун 2020 йил 1 июлдан 2021 йил 1 июлгача

июль - декабрь 2018	январь - июнь 2019	IEF-2020
июль - декабрь 2019	январь - июнь 2020	IEF-2021
июль - декабрь 2020	январь - июнь 2021	IEF-2022
июль - декабрь 2021	январь - июнь 2022	IEF-2023

бўлган

маълумотлар базаси таҳлил қилинади;

✓ *Эркинлиги:* Индекснинг қиймати қанча катта бўлса, мамлакат шунчалик иқтисодий жиҳатдан эркин бўлади;

✓ *Асосланиши:* Индикаторлар натижалари давлат органлари томонидан эълон қилинган очиқ маълумотлар ҳамда турли халқаро ташкилотларнинг (World Economic Forum, World Bank, International Monetary Fund, Transparency International ва бошқалар) рейтинг ҳисоботлари натижаларига асосланади.

Иқтисодий эркинлик индексининг йиллик ҳисоботларида мамлакатимиз соҳа ва тармоқларининг мунтазам паст баҳоланаётган субиндикаторлари ва уларнинг сабаблари.

2022 йилда эълон қилинган ҳисоботда, иқтисодий эркинлик индекси бўйича Ўзбекистон 186 мамлакат ичида 55,7 балли кўрсаткич билан 117 ўринни эгаллади, бу эса мамлакатни иқтисодий эркинлик даражаси ўртачадан паст (mostly unfree) гуруҳидаги мамлакатлар орасидан жой олганлигини кўрсатди. Ушбу кўрсаткич, мамлакат олдида қўйган тараққиёт мақсадлари ҳамда олиб борилаётган ислохотлар фониди, нисбатан паст кўрсаткични билдиради. Шундан келиб чиқиб, иқтисодий эркинлик индексини ошириш, бугунги олиб борилаётган ислохотлар самарадорлигини таъминлашдек муҳим устувор вазифасини таъминлашга мувофиқ келишини таъкидлаш лозим.

1-жадвал

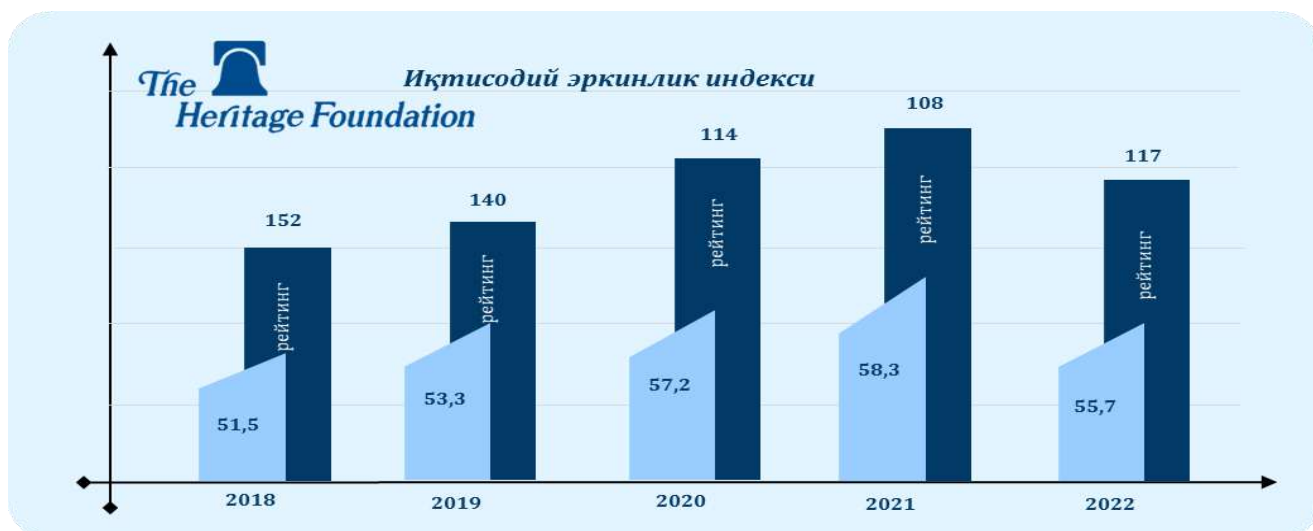
Иқтисодий эркинлик индекси 2021-2022 йиллардаги ҳисоботидаги Ўзбекистоннинг кўрсаткичлари таҳлили⁹

Т/р	Индикаторлар номланиши	Балл			Ўрин		
		2021 ҳисобот	2022 ҳисобот	+/-	2021 ҳисобот	2022 ҳисобот	↑↓
	Иқтисодий эркинлик индекси	58,3	55,7	-2,6	108	117	↓9
1.	Мулкчилик ҳуқуқи	57,8	31,6	-26,2	75	148	↓73
2.	Суд фаолияти самарадорлиги	50,8	13,1	-37,7	72	166	↓94
3.	Давлатнинг яхлитлиги	30,5	23,8	-6,7	137	150	↓13
4.	Солиқ юки	92,4	90,8	-1,6	23	27	↓4
5.	Давлат харажатлари	79,9	78,1	-1,8	64	67	↓3
6.	Фискал саломатлик	98,3	96,6	-1,7	14	12	↑2
7.	Бизнес эркинлиги	73,5	59,1	-14,4	53	100	↓47
8.	Меҳнат бозори эркинлиги	61,2	48	-13,2	84	141	↓57
9.	Монетар эркинлик	60,3	61,6	1,3	172	165	↑7
10.	Савдо эркинлиги	55,4	75,6	20,2	163	64	↑99
11.	Инвестициялар эркинлиги	20	50	30	164	129	↑35
12.	Молиявий эркинлик	20	40	20	160	116	↑44

Юқоридаги жадвал маълумотларидан кўринадики, Ўзбекистон Иқтисодий эркинлик индексининг 2022 йилги ҳисоботида 55,7 балл тўплаб 117-ўринни эгаллаган бўлиб, бу 2021 йилги 108-ўридан 9 поғонага пастлагани кўриш мумкин. Бу натижа Индексга кўра, мамлакатимизни иқтисодиёти асосан эркин бўлмаган давлатлар қаторида қолишига олиб

⁹Мерос жамғармасининг Иқтисодий эркинлик индекси ҳисоботида келтирилган маълумотлар асосида тайёрланди.

келган. Осиё-тинч океани минтақасида 39 та мамлакат орасида 25-ўринни эгаллади. 12 та индикаторнинг 4 тасида ижобий, 8 тасида салбий ўзгаришлар қайд этди.



3-расм. 2018-2022 йилларда мамлакатимизни Иқтисодий эркинлик индексидаги кўрсаткичлари¹⁰

Иқтисодий эркинлик индексида Ўзбекистоннинг ўрни сўнгги беш йил давомида 35 поғонага ва баҳоси 4,2 баллга яхшиланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 июндаги “Ўзбекистон Республикасининг халқаро рейтинг ва индекслардаги ўрнини яхшилаш ҳамда давлат органлари ва ташкилотларида улар билан тизимли ишлашнинг янги механизмини жорий қилиш тўғрисида” ПФ-6003-сонли Фармонида кўра, Ўзбекистоннинг Иқтисодий эркинлик индекси бўйича самарадорликнинг энг муҳим кўрсаткичлари белгиланган. Мазкур меъёрий ҳужжатга асосан 2030 йилга бориб мазкур индекс бўйича балимизни 82,3 га етказиш қайд этилган.

3-жадвал

Ўзбекистоннинг Иқтисодий эркинлик индекси бўйича самарадорликнинг энг муҳим кўрсаткичлари¹¹

№	Индикаторлар	2030	№	Индикаторлар	2030
1	Мулк ҳуқуқи	82,8	7	Бизнес эркинлиги	94,5
2	Давлат яхлитлиги	58,2	8	Меҳнат эркинлиги	80,7
3	Суд фаолияти самарадорлиги	78,3	9	Пул-кредит эркинлиги	75,4
4	Солиқ юки	95,7	10	Савдо эркинлиги	73,6
5	Давлат харажатлари	89,4	11	Инвестиция эркинлиги	80,0
6	Фискал соғломлик	99,5	12	Молиявий эркинлик	80,0
Индекс бўйича					82,3

Ўзбекистоннинг 2010-2022 йилларда Иқтисодий эркинлик индексидаги иштироки ва эришган кўрсаткичларини таҳлил қиладиган бўлсак, мунтазам равишда паст баҳоланиб келаётган (70 баллгача, индикатор бўйича иқтисодиётни асосан эркин даражасини таъминланмаётган) индикаторлар қуйидагилардан иборат:

- Мулкчилик ҳуқуқи (ўртача 31,2 балл; 2022 йил 31,6 балл);
- Давлатнинг яхлитлиги (ўртача 21,1 балл; 2022 йил 23,8 балл);
- Суд фаолияти самарадорлиги (ўртача 34,9 балл; 2022 йил 13,1 балл);
- Бизнес эркинлиги (ўртача 69,1 балл; 2022 йил 59,1 балл);
- Меҳнат бозори эркинлиги (ўртача 58,4 балл; 2022 йил 48,0 балл);

¹⁰ <https://www.heritage.org/index/explore>

¹¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 июндаги ПФ-6003-сонли Фармони ва Иқтисодий эркинлик индекси бўйича 2021 йилги ҳисоботда келтирилган маълумотлар асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

- Монетар эркинлик (ўртача 62,1 балл; 2022 йил 61,6 балл);
- Инвестициялар эркинлиги (ўртача 22,0 балл; 2022 йил 50,0);
- Молиявий эркинлик(ўртача 13,8 балл; 2022 йил 40,0 балл).

Юқоридаги таҳлилий маълумотлардан кўринадикки, 2022 йилдаги кўрсаткичлар ушбу индикаторлар бўйича охириги 13 йилги натижаларнинг ўртачаси билан солиштирганда, 6 та индикатор бўйича ҳолат ёмонлашган бўлиб, фақатгина инвестициялар эркинлиги ва молиявий эркинлик бўйича 2022 йилги натижалар ижобий кўринишга келган. Аммо умумий якуний ҳолат мазкур икки индикатор бўйича ҳам қониқарли эмас.

Иқтисодий эркинлик индексидаги мамлакатимизнинг паст кўрсаткичли мезонлар бўйича Индексдаги пешқадам мамлакатлар ҳамда мазкур мезонлар бўйича ўз кўрсаткичларини тез суръатлар билан яхшилаб бораётган мамлакатларнинг тажрибаси ва амалга ошираётган ислохотлари.

Иқтисодий эркинлик индекси ҳисоботларига кўра, индекс билан қамраб олинган дунё мамлакатларининг ўртача балли 2022 йилда 1,6 баллга пастлаган. Охириги 13 йиллик динамикани кузатсак индекс балли дунё бўйича ўртача 60 балл атрофида, яъни 59,4-61,6 баллар ўртасида 2,2 балли диапазонда тебраниб турганини кўришимиз мумкин (4-расм).



4-расм. 2010-2022 йилларда Иқтисодий эркинлик индексида Ўзбекистон ва дунё мамлакатлари бўйича ўртача баллар¹²

Бугунги кунда дунё мамлакатлари ичида Иқтисодий эркинлик индекси мезонларига кўра, иқтисодиёти тўлиқ эркин бўлган давлатлар рейтингда кучли учликдан Сингапур, Швейцария ва Ирландия мамлакатлари ўрин олган (5-жадвал).

5-жадвал

2021-2022 йилги Иқтисодий эркинлик индекси ҳисоботларига кўра ТОП-10 давлатларнинг кўрсаткичлари¹³

Т/р	Мамлакатлар номи	2021 йил ҳисоботи		2022 йил ҳисобот		Ўзгариш	
		ўрин	балл	ўрин	балл	ўрин	балл
1.	Сингапур	1	89,7	1	84,4	-	-5,3
2.	Швейцария	4	81,9	2	84,2	+2	+2,3
3.	Ирландия	5	81,4	3	82,0	+2	+0,6
4.	Янги Зеландия	2	83,9	4	80,6	-2	-3,3
5.	Люксембург	18	76,0	5	80,6	+13	+4,6
6.	Тайвань	6	78,6	6	80,1	-	+1,5
7.	Эстония	8	78,2	7	80,0	+1	+1,8
8.	Нидерландия	16	76,8	8	79,5	+8	+2,7
9.	Финляндия	17	76,1	9	78,3	+8	+2,2
10.	Дания	10	77,8	10	78,0	-	+0,2

¹² <https://www.heritage.org/index/explore>

¹³ <https://www.heritage.org/index/explore>

...
117.	Ўзбекистон	108	58,3	117	55,7	-9	-2,6
...

Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, Сингапур ҳар иккала йилги ҳисоботда ҳам рейтингга етакчилик қилаётган бўлса, Янги Зеландия 2021 йилги 2-ўриндан 2022 йилда 4-ўринга тушган, Швейцария аксинча 4-ўриндан 2-ўринга кўтарилган, Ирландия ҳам 2 ғононага кўтарилиб 3-ўринга чиққан.

6-жадвал

Иқтисодий эркинлик индексининг 2022 йилги ҳисоботида индекс индикаторлари бўйича юқори кўрсаткичга эришган давлатлар ва уларнинг баллари¹⁴

Индикатор	Давлат	балл	Индикатор	Давлат	балл
Мулкчилик ҳуқуқи	Финляндия	100	Бизнес эркинлиги	Норвегия	91,4
	Норвегия	99,6		Люксембург	89,3
Давлатнинг яхлитлиги	Дания	99,5	Меҳнат бозори эркинлиги	Микронезия	81,5
	Янги Зеландия	97,5		Австрия	78,4
Суд фаолияти самардорлиги	Швейцария	98,0	Монетар эркинлик	Япония	87,1
	Финляндия	97,8		Португалия	86,8
Солиқ юки	БАА	100	Савдо эркинлиги	Сингапур;	95,0
	Баҳрайн	99,9		Австралия	90,0
Давлат харажатлари	Гаити	97,0	Инвестициялар эркинлиги	Люксембург;	95,0
	Конго Д.Р.	95,7		Дания	90,0
Фискал саломатлик	Қувайт	99,7	Молиявий эркинлик	Австралия;	90,0
	Микронезия	99,5		Швейцария	90,0

Мулк ҳуқуқлари дунёдаги энг кучли ижро режимларидан бири томонидан ҳимояланган. Финляндия интеллектуал мулкни ҳимоя қилишга қаратилган кўплаб халқаро шартномаларга амал қилади. Шартнома шартномалари қатъий бажарилади. Суд тизимининг сифати умуман юқори. Транспаренс Интернационал ташкилотининг 2020 йилги коррупцияни идрок этиш индексида сўровда қатнашган 180 мамлакат ичида 3-ўринни эгаллаган Финляндияда коррупция муҳим муаммо эмас.

Сиёсатдаги ҳалоллик коррупцияга қарши курашнинг калитидир ва бу ҳолатда Дания яна бир бор етакчилик қилади. Давлатнинг яхлитлиги индикатори бўйича юқори ижобий баҳо бу бевосита юқори даражадаги матбуот эркинлиги, давлат харажатлари тўғрисидаги маълумотлардан фойдаланиш, давлат амалдорлари учун ҳалоллик стандартлари ва мустақил суд тизимлари билан боғлиқ.

Лозаннадаги Федерал Суди Федерал Ассамблея томонидан олти йиллик муддатга тайинланган 30 нафар доимий аъзодан иборат. 2000 йилгача суд кантон ёки федерал ҳукумат иштирок этган кўпгина ишларда дастлабки ва якуний юрисдикцияга эга эди ва кўп турдаги ишлар бўйича энг юқори апелляция суди эди. 2000 йилда амалга оширилган суд-ҳуқуқ ислохотлари федерал жиной суд ва суд ваколатига эга бўлган федерал маъмурий органларни яратиш орқали Федерал суднинг иш юкини қисқартирди. Энди Федерал суд соф апелляция суди сифатида мавжуд.

Ҳар бир кантон ўзининг кантон судларига эга. Туман судлари 3-5 аъзодан иборат бўлиб, унчалик катта бўлмаган жиной ва фуқаролик ишларини кўради. Ҳар бир кантонда апелляция суди ва кассация суди мавжуд бўлиб, уларнинг юрисдикцияси суд жараёнларини кўриб чиқиш билан чекланган. 1942 йилда ўлим жазоси бекор қилинди. Кичик ишларни битта судья, оғир ишларни судьялар ҳайъати, қотиллик ва бошқа оғир жинойтларни эса жамоат судьяси кўради.

¹⁴ <https://www.heritage.org/index/explore>

Суд ҳокимияти мустақил ва ҳокимиятнинг бошқа тармоқлари аралашувидан холи. Суд жараёнлари адолатли, суд жараёни самарали. Суд тизими одат ҳуқуқи таъсир кўрсатадиган фуқаролик ҳуқуқига асосланади. Швейцария Халқаро Суднинг мажбурий юрисдикциясини қабул қилади.

7-жадвал

2021-2022 йилги Иқтисодий эркинлик индекси ҳисоботларига кўра МДХ давлатлари кўрсаткичлари¹⁵

Т/р	Мамлакатлар номи	2021 йил ҳисобот		2022 йил ҳисобот		Ўзгариш	
		ўрин	балл	ўрин	балл	ўрин	балл
1.	Арманистон	32	71,9	58	65,3	-26	-6,6
2.	Қозоғистон	34	71,1	64	64,4	-30	-6,7
3.	Озарбайжон	38	70,1	75	61,6	-37	-8,5
4.	Молдова	85	62,5	78	61,3	-7	-1,2
5.	Россия	92	61,5	113	56,1	-21	-5,4
6.	Қирғизистон	78	63,7	116	55,8	-38	-7,9
7.	Ўзбекистон	108	58,3	117	55,7	-9	-2,6
8.	Беларусь	95	61	135	53	-40	-8
9.	Тожикистон	134	55,2	147	49,7	-13	-5,5
10.	Туркменистон	167	47,4	165	46,2	+2	-1,2

Тадқиқот натижаларининг муҳокамаси

Мамлакатимизнинг Иқтисодий эркинлик индексидаги паст кўрсаткичли субиндикаторлар бўйича мамлакат соҳа-тармоқларидаги тизимли хатоликларни бартараф этиш лойиҳаларини ишлаб чиқиш амалиёти:

Мамлакатда иқтисодий эркинлик даражасини ошириш, барча хўжалик субъектлари, жумладан, тадбиркорлик субъектларининг иқтисодий фаолияти учун самарали тизимли ташкил қилиш бугунги ҳукумат томонидан олиб борилаётган ислоҳотлар режаларига мувофиқ келишини, шунингдек, 2022-2026 йилларга мўлжалланган “Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси”да белгиланган устувор вазифаларни самарали амалга ошириш, 2030 йилгача амалга оширилиши режалаштирилган ислоҳотлар режалари ва давлат дастурларининг мақсади ва долзарблиги билан ўлчанади.

Ушбу йўналишда қабул қилинган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар, иқтисодий эркинлик ва тадбиркорлик муҳитини яхшилашнинг ҳуқуқий асосларини яратишга ҳамда мазкур йўналишдаги ислоҳотларни амалга оширишнинг долзарблигини кўрсатади.

Жумладан, “Тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш, ишбилармонлик муҳитини янада яхшилаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори (21.04.2021 йилдаги ПҚ-5087-сон), “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони (28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сон), “Ўзбекистон Республикасининг халқаро рейтинг ва индекслардаги ўрнини яхшилаш ҳамда давлат органлари ва ташкилотларида улар билан тизимли ишлашнинг янги механизминини жорий қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони (02.06.2020 йилдаги ПФ-6003-сон) мамлакатда иқтисодий эркинлик даражасини ошириш, Иқтисодий эркинлик индексидаги халқаро кўрсаткичларни яхшилашнинг бугунги кундаги аҳамиятини билдиради.

“2022-2030 йилларга мўлжалланган Иқтисодий эркинлик индексида Ўзбекистоннинг ўрнини яхшилаш стратегияси” лойиҳаси Ўзбекистоннинг иқтисодий эркинлик индекси кўрсаткичларини яхшилашнинг ўрта ва узоқ муддатга мўлжалланган, илмий-тадқиқотлар асосида ишлаб чиқилган комплекс чора-тадбирлар режасини ташкил қилади.

Хулоса ва таклифлар

Стратегияни муваффақиятли бажарилишини таъминлаш, белгиланган вазифалар ва чора-тадбирларни самарали амалга оширишда, қуйидаги асосий қоидаларни белгилаш муҳим аҳамиятга эга:

✓ Мазкур стратегияда белгиланган вазифаларни амалга ошириш узоқ муддатли жараён бўлиб, кенг қўламли ва давомли тадқиқотлар ўтказишни тақозо этади. Шу сабабли, стратегияни босқичларга ажратган ҳолда, вазифаларни кетма-кетлик асосида амалга

¹⁵ <https://www.heritage.org/index/explore>

ошириш билан узоқ муддатли вазифаларни нисбатан қисқа муддатда бажаришга эришиш ҳамда вақт жиҳатидан самарадорликка эришиш мақсадга мувофиқ;

✓ Индекс таркибидаги мунтазам паст кўрсаткични қайд этаётган индикаторларни таҳлил қилишда сабаб-оқибат боғлиқликларини ўрганишга аҳамият қаратиш, бугунги кундаги мавжуд тизимли хатоликлар аниқланиб, уларнинг ечимлари бўйича таклифлар пакетини тайёрлаш;

✓ Иқтисодий эркинлик индекси таркибидаги индикаторлар, мамлакат иқтисодиётининг кўп соҳаларини қамраб олишини инobatга олган ҳолда, стратегияда белгиланган вазифаларни бажаришда тегишли давлат ташкилотларини жалб қилган ҳолда ўзаро ишларни самарали ташкил қилиш механизми шакллантириш зарур;

Умуман олганда Стратегиянинг асосий мақсади Ўзбекистоннинг 2022-2030 йилларда Иқтисодий эркинлик индексидаги ўрнини яхшилаш ҳамда дунё мамлакатлари орасида мавқеини оширишдан иборат. Хусусан, дунёдаги ва минтақадаги мамлакатлар орасида эркин иқтисодиётга эга мамлакатлар сафидан жой олишига эришиш ҳисобланади.

Стратегияда қўйилган мақсад ва вазифаларнинг бажарилиши, кетма-кетлиги ва илмий тадқиқот йўналишлари жиҳатидан қуйидагича умумлаштириш мумкин:

- Иқтисодий эркинлик индекси таркибидаги мунтазам паст кўрсаткичли индикаторлар ва субиндикаторларни аниқлаш, уларнинг жорий ҳолатини ўрганиш натижасида Ўзбекистоннинг жаҳон мамлакатлари орасидаги ўрнини баҳолаш;

- мунтазам паст кўрсаткични қайд этаётган индикаторларга таъсир қиладиган омилларнинг сабаб-оқибат боғлиқликларини тадқиқ этиш. Ушбу индикаторларнинг нисбатан паст кўрсаткичда қолаётганлигининг сабаблари ва келтирадиган оқибатлари ўрганилади;

- индекс таркибидаги паст баҳоланаётган кўрсаткичлар билан боғлиқ тизимли хатоликлар ва мавжуд муаммоларни аниқлаш ва таҳлил қилиш;

- тизимли хатоликларни бартараф этиш учун илмий тадқиқотга асосланган ечимлар ва таклифларни ишлаб чиқиш;

- ечимлар ва таклифлар билан боғлиқ равишда юзага келадиган хатарларни баҳолаш. Бунда мавжуд хатарлардан ижобий ва салбий таъсирларга эга бўладиган тарафлар аниқланиб, уларнинг манфаатлари нуқтаи назардан ҳамма учун фойдали ечимларни шакллантиришга эътибор қаратилади;

- индекс кўрсаткичларини яхшилашда тегишли ташкилотлар билан ишлашнинг самарадорлигини таъминлаш мақсадида тизимли ишлаш механизмини шакллантириш. Бунда ҳар бир ташкилот ўзига тегишли соҳа ва йўналиш бўйича маълумотларни шакллантириш ва тадқиқот ишларини олиб боришни йўлга қўяди;

- Стратегиянинг ҳар бир босқичида амалга оширилаётган ишларнинг мониторинг ва назоратини олиб бориш. Ҳар бир босқичда амалга оширилган ишларнинг сифатини баҳолаш, вақт билан боғлиқ чекловларни инobatга олиб, вазифаларнинг ўз вақтида бажарилиши юзасидан доимий мониторинг йўлга қўйилади ва уларнинг назорати юритилади;

- Иқтисодий эркинлик индексидаги кўрсаткичларни кўзланган даражага олиб чиқишда олинган тажриба ва билимларни ривожлантириш ҳамда индекс кўрсаткичларини узлуксиз яхшилаш бўйича тизимли ишлаш жараёнини такомиллаштириш. 2030-йилгача қўйилган мақсадларга мувофиқ, эришилган индекс кўрсаткичларини давомли ошириб бориш бўйича ишлар давом эттирилади. Қўйилган мақсадлардан паст кўрсаткични қайд этган индикаторлар бўйича ишлаш тизими такомиллаштириб борилади. 2030 йилдан кейинги даврда индекс кўрсаткичларини янада ошириб бориш бўйича янги режалар ва чора-тадбирларнинг йўл харитаси ишлаб чиқилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 25 декабрдаги «Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида» ги ЎРҚ-598-сон Қонуни. <https://lex.uz/docs/4664142>

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 25 февралдаги «Ўзбекистон Республикасининг халқаро рейтинглар ва индекслардаги ўрнини яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4210-сон Қарори. <https://lex.uz/docs/4215422>

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 7 мартдаги «Халқаро рейтинг ва индексларда Ўзбекистон Республикасининг ўрнини яхшилашга оид чора-тадбирларни тизимлаштириш тўғрисида»ги ПФ-5687-сон Фармони. <https://lex.uz/docs/4230916>

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 июндаги «Ўзбекистон Республикасининг халқаро рейтинг ва индекслардаги ўрнини яхшилаш ҳамда давлат органлари ва ташкилотларида улар билан тизимли ишлашнинг янги механизмини жорий қилиш тўғрисида»ги ПФ-6003-сон Фармони. <https://lex.uz/docs/4838762>

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 18 майдаги «Халқаро рейтинг ва индекслар билан ишлашда илмий салоҳият ҳамда амалий фаолият уйғунлигини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-246-сон Қарори. <https://lex.uz/docs/6026692>

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги «2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги ПФ-60-сон Фармони. <https://lex.uz/docs/5841063>

7. Балдин К.В., Быстров О.Ф., Передеряев И.И., Соколов М.М. Инвестиции: Системный анализ и управление / Под ред. Проф. К.В. Балдина. – 2-е изд. – М.:Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2007.–16 с.

8. Мустафакулов Ш.И. Ўзбекистонда инвестицион муҳит жозибadorлигини оширишнинг илмий-услубий масалалари. и.ф.д. илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. Т.: 2017. – 46 б.

9. Маматов Б.С., Хужамкулов Д.Ю., Нурбеков О.Ш. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Дарслик. Т.: Иқтисод-молия, 2014. – 137 б.

10. Финансово-кредитный словарь/Под редакцией Дьяченко В.П.-М.: Финансы, 1964. – С. 295